

# UN TEZAU ROMAN TÂRZIU DE BRONZ, DESCOPERIT LA TÂRGU-JIU

Delia Moisil

Tezaurul prezentat aici a fost descoperit la Târgu-Jiu și face parte din colecția domnului Nicolae Florin Becheru, care a adus piesele spre identificare la Muzeul Național de Istorie a României, în anul 1995. Mulțumim dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu care ne-a pus la dispoziție notițele făcute cu acel prilej, pe baza cărora am făcut identificarea pieselor. Din păcate, ele reprezintă doar un fragment dintr-un tezaur mai mare. Publicarea lor însă ar putea fi utilă pentru cei interesați de prezența monedelor de bronz din secolul al V-lea în teritoriile situate la nord de *limes-ul* dunărean.

Piesele aflate în componența micului tezaur sunt în număr de cinci, emise între anii 330–335 și 395–401. În ordinea cronologică a emiterii lor, prima este de tipul GLORIA EXERCITVS, emisă în perioada 330–335, de officina E a atelierului de la Nicomedia, având legenda de avers FL IVL CONSTANTIVS NOB C. Cea de-a doua este un AE3 de tipul FEL TEMP REPARATIO, datat 355–361, cu numele lui Constantius al II-lea pe avers. Ultimele trei piese, de tipul VIRTVS EXERCITI, sunt emise în perioada 395–401, în numele lui Arcadius (două) și, respectiv, al lui Arcadius sau al lui Honorius (legenda de avers nu este lizibilă în acest caz).

Atelierele emitente ale pieselor din acest tezaur sunt Nicomedia și Constantinopol, pentru emisiunile din secolul al IV-lea și Constantinopol, pentru două piese de tipul VIRTVS EXERCITI (pentru cea de-a treia, atelierul este ilizibil, dar, conform datelor din RIC X, el este din partea orientală a Imperiului - Heraclea, Constantinopol, Nicomedia, Cyzic, Antiohia sau Alexandria).

Prezența unor exemplare emise în perioada domniei lui Constantin I și a familiei sale în structura unor tezaure al căror *terminus post quem* se situează la începutul secolului al V-lea nu are nimic surprinzător în lumea romană. O sumară analiză a modului în care se repartizează cronologic tezaurele dobrogene, încheiate cu piese datate în secolul al V-lea, ne indică faptul că aceasta este mai degrabă *regula*, decât excepția (tabelul 1). Am optat pentru comparația cu această regiune nu doar pentru că ne este mai la îndemână, ci și pentru că ea a fost supusă, într-o măsură asemănătoare, presiunilor barbare. Tezaurul descoperit la Tomis în afara zidurilor este singurul care include atât emisiuni din anii 330–335, cât și emisiuni din anii 355–361. Piesa care încheie tezaurul este datată 395–401. Celelalte tezaure dobrogene includ fie emisiuni din perioada 330–335 (cazul tezaurului Tomis intramuros), fie emisiuni din anii 355–361 (tezaurele 4 și 5 descoperite la Babadag-Topraichioi, Halmyris, Beștepe, Ulmetum, Histria – tezaurele descoperite în gropile 2 și 3).

**Tabelul 1** – Frecvența relativă și absolută a pieselor emise în perioada dinastiei constantiniene aflate în componența tezaurelor dobrogene al căror *terminus post quem* se situează pe parcursul secolului al V-lea.

Locul descoperirii	<i>Terminus post quem</i>	324 –330	330 –335/6	335/6 –341	341 –346/8	346/8 –353/4	353/4 –357/8	357/8 –363
Tomis <sup>1</sup> , intramuros	395–402	2 10%	11 55%		2 10%		1 5%	
Tomis <sup>2</sup> , extramuros	395–402		1 10%	1 10%	1 10%			1 10%

<sup>1</sup> R. Ocheșeanu, *Un tezaur de monede romane descoperit în Constanța*, în BSNR, 67–69, 1975, pp. 105–111. Gh. Poenaru Bordea, *Note numismatice dobrogene*, în SCN, 4, 1968, pp. 399–402.

<sup>2</sup> R. Ocheșeanu și P. I. Dicu, *Monede antice și bizantine în Dobrogea*, în BSNR, 75–76, 1981–1982, 129–130, pp. 451–453.

Locul descoperirii	<i>Terminus post quem</i>	324 -330	330 -335/6	335/6 -341	341 -346/8	346/8 -353/4	353/4 -357/8	357/8 -363
Babadag - Topraichioi tezaur 4 <sup>3</sup> , fortificația romano-bizantină, C18, nivelele I-II	395-402			6 2,67%	7 3,12%		42 16,75%	28 12,5%
Halmiris <sup>4</sup> , fortificația romano-bizantină, S I, caroul 70, nivelul 7	402, cca.			1 2,56%	3 7,69%	3 7,69%	11 28,2%	1 2,56%
Babadag - Topraichioi <sup>5</sup> tezaur 5, fortificația romano- bizantină, C19, nivel IV	416-423			1 2,77%			1 2,77%	2 5,55%
Beștepe <sup>6</sup>	416-423				5 1,43%	1 0,28%	10 2,86%	17 4,87%
Histria <sup>7</sup> , cetatea romano- bizantină, sector Thermae I, camera M, groapa 1	425-498			2 18,18%			1 9,09%	2 18,18%
Ulmetum <sup>8</sup> , fortificația romano-bizantină; turnul de sud al porții de S-V	441 sau 443				2 1,42%		2 1,42%	6 4,28%
Histria <sup>9</sup> , cetatea romano- bizantină, sector Thermae I, camera M, groapa 3	490						2 40%	1 20%
Histria <sup>10</sup> , cetatea romano- bizantină, sector Thermae I, camera M, groapa 2	post 491							1 10%

Numărul mic de piese ale tezaurului de la Târgu-Jiu și, mai ales, faptul că nu avem certitudinea integrității lui, ne obligă să recurgem la analogii în încercarea de a aproxima perioada când a fost îngropat. Cum piesele care încheie tezaurul sunt de tipul VIRTVS EXERCITI, vom încerca să stabilim ponderea acestui tip de revers în structura unor tezaure descoperite în aceeași arie nord-balcanică a Imperiului (tabelul 2).

Grupul de tezaure analizat ne indică un număr destul de mic de exemplare de tipul VIRTVS EXERCITI, mai puțin în cazul tezaurelor de la Beștepe și Viminacium (unde numărul mare de astfel de piese este relativizat de dimensiunile mari ale tezaurului). Frecvența relativă a acestui tip de revers este mai ridicată în jurul anilor 420-423 (atinge valori de 4,4-6,2%, ceea ce poate fi considerat un indiciu al faptului că aceste piese devin atrăgătoare pentru tezaurizare mai ales în această perioadă sau că ponderea lor în numerarul de bronz aflat în circulație este mai mare în acest interval de timp). Dacă adăugăm faptul că tezaurul de la Târgu-Jiu conține două piese ce este posibil să facă parte din aceeași emisiune (RIC X p. 246, 60-61), probabilitatea ca acest tezaur să fi fost îngropat în jurul anilor 395/401 - 420/423 devine foarte mare. Pe de altă parte, din grupul analizat, doar Babadag 4 se încheie cu o monedă de tipul VIRTVS EXERCITI. Tezaurul de la Viminacium se încheie după anul 440, însă conține un număr de 200 de astfel de

<sup>3</sup> Gh. Poenaru Bordea, *Monedele, în Fortificația și așezarea romană târzie de la Babadag-Topraichioi*, în *Peuce* 10, pp. 309-316; de asemenea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie - 1980 (XXIV)*, în *Dacia N.S.*, 25, 1981, p. 385, nr. 95.

<sup>4</sup> Cristina Opaț, *Descoperiri monetare în fortificația de la Independența, județul Tulcea*, în *Peuce*, 10, 1991, pp. 474-477.

<sup>5</sup> Gh. Poenaru Bordea, *Monedele, în Fortificația și așezarea romană târzie de la Babadag-Topraichioi*, în *Peuce*, 10, pp. 316-318 și B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie - 1980 (XXIV)*, în *Dacia* 25, 1981, p. 385, nr. 95.

<sup>6</sup> Gh. Poenaru Bordea și R. Ocheșeanu, *Tezaurul de monede romane târzii descoperit la Beștepe*, în *Pontica*, 23, pp. 277-314.

<sup>7</sup> Gh. Poenaru Bordea, *Les monnaies, în Histria, les resultat des fouilles, VI: Les thermes romains*, pp. 113-129.

<sup>8</sup> Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu și E. Nicolae, *Tezaurul de monede romane târzii descoperit la Ulmetum în 1912*, în *Pontica*, 21-22, 1988-1999, pp. 163-186. O versiune franceză a acestui articol a fost publicată și în *RIN* 90, p. 295-328. Primele date despre tezaur apar la V. Pârvan, în *AARMSI* 36, p. 283 și p. 300, nota 2; pp. 301-303, nr. 9-33.

<sup>9</sup> Gh. Poenaru Bordea, *Les monnaies, în Histria, Les resultat des fouilles VI: Les thermes romains*, pp. 156-157.

<sup>10</sup> *idem*, pp. 130-145.

piese, ceea ce semnaleză prezența acestor emisiuni în circulație în jurul acestei date, și încă într-un număr consistent. În tezaurele ce se încheie cu piese din a doua jumătate a secolului al V-lea, aceste emisiuni sunt prezențe sporadice (câte o monedă în tezaurele descoperite la Tomis - edificiul cu mozaic, Belgrad și Mircea Vodă).

Tabel 2 - Frecvența absolută (numărul de piese) și relativă (% din numărul total de piese al tezaurului) a emisiunilor de tipul VIRTVS EXERCITI în cadrul unor tezaure al căror *terminus post quem* este plasat pe parcursul secolului al V-lea.

Locul descoperirii	<i>Terminus post quem</i>	Nr. total de piese	VIRTVS EXERCITI	
Babadag 4 <sup>11</sup>	cca. 400 <sup>12</sup>	230	1	0,43%
Celeiu B <sup>13</sup>	cca. 405	136	2	1,4%
Babadag 5 <sup>14</sup>	cca. 420	45	2	4,4%
Beștepe <sup>15</sup>	cca. 423	369	23	6,2%
Celeiu A <sup>16</sup>	cca. 420	394	3	0,79%
Viminacium <sup>17</sup>	cca. 440	20 326	200	0,98%
Tomis, edificiul cu mozaic	474	153	1	0,65%
Belgrad <sup>18</sup>	cca. 500	34	1	2,9%
Mircea Vodă <sup>19</sup>	cca. 500	87	1	1,1%

În aria geografică situată în afara Imperiului, dincolo de raza de acțiune a trupelor staționate pe limes-ul dunărean, V. Butnariu consemnează doar un singur tezaur de bronz încheiat cu emisiuni din perioada 395–423, cel de la Rupea-Hoghiz<sup>20</sup>. Acestuia i se adaugă două fragmente de tezaure descoperite în județul Argeș: unul în zona de centru-sud a Piteștiului<sup>21</sup>, încheiat cu o emisiune de tipul VIRTVS EXERCITI, un altul descoperit în același oraș, la Centru stomatologic de pe b-dul Republicii<sup>22</sup>, încheiat cu o emisiune de același tip. Tezaure de bronz sunt semnalate pe linia Dunării - cele de la Sucidava (Celeiu)<sup>23</sup>. Alte două tezaure, descoperite în apropierea limes-ului, cele de la Bistret<sup>24</sup> și de la Basarabi-Dolj<sup>25</sup>, se încheie cu monede emise mai devreme (383–395, respectiv 387–388). Castrele de la Drobeta<sup>26</sup>,

<sup>11</sup> Vezi nota 3.

<sup>12</sup> Tezaurul se încheie cu piese de tipul VIRTVS EXERCITI; RIC X datează acest tip monetar în perioada 395–401, în timp ce cataloagele mai vechi (LRBC) datează acest tip între 395 și 402.

<sup>13</sup> Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *Contributions à l'histoire du Bas-Empire Romain à la lumière des trésors monétaires des IV<sup>e</sup>-V<sup>e</sup> siècles, découverts à Celeiu*, în *Dacia N.S.*, 14, pp. 251 – 296.

<sup>14</sup> Gh. Poenaru Bordea, în *Peuce*, 10, pp. 316–318; B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1980 (XXIV)*, în *Dacia* 25, p. 385, nr. 95.

<sup>15</sup> Gh. Poenaru Bordea și Radu Ocheșeanu, *Tezaurul de monede romane târzii descoperit la Beștepe*, în *Pontica*, 23, pp. 277 – 314.

<sup>16</sup> Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *Contributions à l'histoire du Bas-Empire Romain à la lumière des trésors monétaires des IV<sup>e</sup>-V<sup>e</sup> siècles, découverts à Celeiu*, în *Dacia* 14, p. 251 – 296.

<sup>17</sup> E. Gren, *Der Münzfund von Viminacium*, Uppsala/Leipzig, 1934; I. Mirnik, *Coin Hoards in Yugoslavia*, BAR International Series, 95, Oxford, 1981, p. 86, nr. 328.

<sup>18</sup> M. R. Vasić, *A IV<sup>th</sup> and V<sup>th</sup> Century Hoard of Roman Coins and Imitations in the Collection of the National Museum in Belgrade*, în *Sirmium*, 8, 1978, pp. 113 – 132.

<sup>19</sup> R. Ocheșeanu, *Tezaurul de monede romane târzii de la Mircea-Vodă*, în *BSNR*, 70–74, 1976–1980, 124–128, pp. 231–236.

<sup>20</sup> V. Butnariu, *Monedele romane postauréliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275–491)*, III. Perioada 383–491, în *Arheologia Moldovei*, 14, 1991, pp. 72–74.

<sup>21</sup> Gh. Poenaru Bordea și Paul P. Dicu, *Monede romane târzii și bizantine (secolele IV–XI) descoperite pe teritoriul județului Argeș*, în *SCN*, 9, 1989, pp. 77–78.

<sup>22</sup> *Ibidem*, p. 78.

<sup>23</sup> V. Butnariu, *op. cit.*, p. 69.

<sup>24</sup> *Ibidem*, p. 95, nr. 2 (tezaure).

<sup>25</sup> Delia Moisil, *Tezaurul de monede romane târzii de bronz descoperit la Basarabi, jud. Dolj*, în *CN*, 8, 2002, pp. 111–116.

<sup>26</sup> Ion Stângă, *Viața economică la Drobeta în secolele II–VI p. Ch.*, București, 1998, pp. 143–209, care include și precizări privind locul de descoperire al pieselor, grupate în trei categorii: descoperiri făcute pe teritoriul orașului antic Drobeta, descoperiri din castru de la Drobeta și descoperiri făcute pe teritoriul Drobetei. De asemenea, M. Davidescu, *Drobeta în secolele I–IV e.n.*, Craiova, 1980 și O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.

Sucidava<sup>27</sup> și Hinova<sup>28</sup> mai furnizează însă monedă, în cantități mici, și după anul 401 (după datarea din RIC X), respectiv 402 (după LRBC). Nu același lucru se întâmplă la Dierna<sup>29</sup>, unde ultimele emisiuni sunt de tipul VIRTVS EXERCITI. Descoperirile monetare de pe limesul dunărean, ulterioare anilor 401-402, ne fac să credem în *normalitatea* prezenței tezaurului de la Târgu-Jiu. Aceste tezaure de bronz din capetele de pod nord-dunărene sunt asociate, în general, cu prezența, sporadică sau nu, a trupelor Imperiului în această regiune.

### Catalogul pieselor

#### Constantius II

##### 1. AE

RIC VII, p. 633, 191; Nicomedia, officina E, a. 330-335. LRBC I, 1119.

Av.: FLIVLCONSTANTIVSNOBC

Rv.: GLOR - IAEXERC - ITVS

—  
SMNE

##### 2. AE3

RIC VIII, p. 460-461, 137-148; Constantinopol, a. 355-361; LRBC II, 2049.

Av.: DNCONSTANTIVSPFAVG

Rv.: FEL TEMP RE - PARATIO

Mi  
CONS

Arcadius

##### 3. AE3

RIC X p. 246, 60; Constantinopol, a. 395-401. LRBC II, 2205

Av.: DNARCADI - VSPFAVG

Rv.: VIRTVS - EXERCITI

—  
CONS

##### 4. AE3

RIC X p. 246-247, atelier ilizibil (Constantinopol, Heracleea, Nicomedia, Cyzic, Antiohia sau Alexandria) a. 395-401

Av.: DNARCADI - VSPFAVG

Rv.: VIRTVS - EXERCITI

Arcadius sau Honorius

##### 5. AE3

RIC X p. 246, 60-61; Constantinopol, a. 395-401; LRBC II, 2205-2206

Av.: ilizibil

Rv.: VIRTVS - EXERCITI

—  
CONS

### A Late Roman Bronze hoard from Târgu-Jiu (Abstract)

The hoard we are dealing is a sample of a find preserved in the private collection of Mr Nicolae Florin Becheru. Despite the fact that it is only partially preserved, the unusual composition of the hoard for this region determined us to published it. There are only five bronze coins ranged from the period 330-335 to 395-401. Hoards made of bronze coins from the 5<sup>th</sup> century AD were found in the region nearby the Danubian limes. The reverse types of the coins preserved are VIRTVS EXERCITVS, FEL TEMP REPARATIO and VIRTVS EXERCITI.

<sup>27</sup> Gh. Poenaru Bordea și V. Barbu, *op. cit.*, pp. 251 - 296; Gh. Poenaru Bordea, *Monedele descoperite în necropola Sucidavei, în campania a XX-a (1968)*, în *Materiale și cercetări de arheologie*, 10, 1973, pp. 141-146; Idem, *Descoperiri monetare din cetățuia romano-bizantină de la Sucidava, cu privire specială asupra perioadei 260-328. Campania 1966-1971*, în SCN, 6, 1975, pp. 69-106. De asemenea, G. L. Duncan, *Coin Circulation in the Danubian and Balkan Provinces of the Roman Empire*, Londra, 1993, p. 136; D. Tudor, *Quelques découvertes monétaires de la Dacie Inferieure*, în *Dacia*, 7-8, 1937-1940, pp. 388-398; Idem, *Monete romane din Sucidava în colecția Gh. Georgescu-Corabia*, în *Arhivele Olteniei*, 20, 1941, 113-118, pp. 61-69; Idem, *Monete romane din Sucidava în colecția Gh. Georgescu-Corabia*, în *Arhivele Olteniei*, 21, 1942, 119-124, pp. 39-49; Idem, *Sucidava III*, în *Dacia*, 11-12, 1945-1947, pp. 198-204.

<sup>28</sup> M. Davidescu și I. Stîngă, *Monedele din castrul roman târziu de la Hinova*, în *Drobeta*, 6, 1984, pp. 75-102; M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, București, 1989.

<sup>29</sup> Maria Chițescu și Gh. Poenaru Bordea, *Contribuții la istoria Diernei în lumina descoperirilor monetare din săpăturile arheologice din 1967*, în BSNR, 75-76, 1981-1982, 129-130, pp. 169-208.